

ΕΙΚΟΝΕΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΗΣ ΘΑΣΟΥ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 18ο ΑΙ. ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΟΘΩΜΑΝΙΚΑ ΕΓΓΡΑΦΑ

Φ. Π. Κοτζαγεώργης

Η μελέτη των οθωμανικών εγγράφων που αφορούν ελληνικές περιοχές έχει αναπτυχθεί ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια. Η Θάσος, ακολουθώντας την τύχη των υπολοίπων περιοχών, βρίσκει σιγά-σιγά το δρόμο της όσον αφορά την παρουσία της σε οθωμανικές πηγές. Ήδη σε πρόσφατη μελέτη έχει παρουσιαστεί η εικόνα του νησιού κατά τον 16ο και 17ο αι. με βάση τις οθωμανικές καταγραφές που εναπόκεινται στα πρωθυπουργικά αρχεία της Κωνσταντινούπολης¹. Παλιότερα είχαν δημοσιευτεί κάποια φινιάρια του 18ου αι. που βρίσκονται σε τοπικά αρχεία του νησιού². Παρόλο που σε γενικές γραμμές είμαστε πληροφορημένοι για τη διοικητική υπαγωγή της περιοχής κατά την οθωμανική περίοδο, πολλά μπορούν ακόμη να προστεθούν για να γνωρίσουμε την οικονομική και κοινωνική ζωή της Θάσου ιδιαίτερα πριν τον 19ο αι.

Στην παρούσα ανακοίνωση θα προσπαθήσω να συμβάλλω στη γνώση του νησιού μέσα από τις οθωμανικές του πηγές για τον 18ο αι. Το υλικό στο οποίο στηρίχτηκα, μου παραχωρήθηκε ευγενώς από τον μελετητή της Θάσου κ. Κ. Χιόνη και προέρχεται από διάφορα ιδιωτικά αρχεία οικογενειών της νήσου. Εκτείνεται από τις αρχές του 18ου αι. μέχρι το πρώτο μισό του επόμενου³.

1. Ε. Μπαλτά, «Η Θάσος στις οθωμανικές απογραφές του 16ου και 17ου αιώνα», *Θασιακά*, 10 (1996-1997, 503-521.

2. Α.Ε.Βακαλόπουλος, *Thasos, son histoire, son administration de 1453 à 1912*, Paris 1953, Παράρτημα.

3. Τα έγγραφα μου στάλθηκαν σε φωτοτυπίες από τον κ. Χιόνη. Ορισμένα έχουν αριθμηση, άλλα έχουν τη σφραγίδα στο οπισθόφυλλο του Δημοτικού Μουσείου Καβάλας με αριθμό καταχώρησης. Εκείνα που έχουν αριθμηση προέρχονται από το αρχείο του Κυριάκου Παρασχοΐδη, που είχε φωτοτυπήσει το 1973 ο κ. Κ. Χιόνης, ενώ εκείνα που φέρουν σφραγίδα και αριθμό καταχώρησης προέρχονται από τα αρχεία των οικογενειών Χατζηγιώργη Μεταξά από το Θεολόγο και Φυλαχτάκη από τις Μαριές, που αγοράσθηκαν με υπόδειξη του κ. Χιόνη και βρίσκονται σήμερα στο Δημοτικό Μουσείο Καβάλας. Το παλιότερο από το σώμα που μελέτησα είναι ένας τεσερές του 1700 και το νεότερο ένα χοτζέτι του 1843 σε σύνολο 28 εγγράφων. Για τις παραπομπές των εγγράφων θα παραπέμπω μόνο στο είδος και τη χρονολογία έκδοσής του, αφού δεν υπάρχει σε όλα αριθμός.

Ο κύριος όγκος του σώματος είναι κατά βάση έγγραφα που εκδόθηκαν από το ιεροδικείο Θάσου (χοτζέτια, μουρασελέδες, φετβάδες) και λιγότερο διάφορα αποδεικτικά τίτλων ιδιοκτησίας, υπογραμμένα από τον βοεβόδα του νησιού. Λόγω της αποσπασματικότητας του υλικού, θα προσπαθήσω να δώσω επιλεκτικά ορισμένες εικόνες της κοινωνίας, εστιάζοντας την προσοχή μου σε κάποια ενδιαφέροντα θέματα που προκύπτουν από αυτές τις πηγές. Εφόσον δεν έχει σωθεί ή δεν έχει βρεθεί ακόμη το βιβλίο πρωτοκόλλου του καδή Θάσου (kadi sicilli), τα ιεροδικαστικά έγγραφα μπορούν να αποτελέσουν μια πρόγνωση του πλούτου των πληροφοριών που μπορούν να αντληθούν από μια τέτοιου είδους πηγή.

Ένα πρώτο στοιχείο που προσφέρουν, απλόχερα θα έλεγα, τέτοιου είδους έγγραφα είναι ο μικροτοπωνυμικός και προσωπογραφικός πλούτος. Καθώς πολλά από αυτά αφορούν πωλήσεις, μεταβιβάσεις, διαμφισβητήσεις ακινήτων (χωραφιών, οικημάτων, χειμαδιών κτλ.) είναι απαραίτητο ο εκδότης τους να αναφέρει τα ακριβή όριά τους και την τοποθεσία που βρίσκονται αυτά τα ακίνητα. Η συνδρομή και των αντίστοιχων ελληνικών εγγράφων θα ήταν σημαντική, καθώς η οθωμανική γραφή (και οι Τούρκοι γραφείς) δύσκολα αποδίδει την ελληνική γλώσσα⁴. Η συγέντρωση ενός ικανού σώματος τέτοιων εγγράφων θα συμβάλλει αποφασιστικά στην τοπογραφική αποτύπωση και τη σκιαγράφηση της παραγωγικής δραστηριότητας του νησιού για μια συγκεκριμένη περίοδο.

Στην προσωπογραφία η συμβολή είναι εξίσου σημαντική. Στις πηγές εμφανίζονται εξέχοντα πρόσωπα της θασίτικης κοινωνίας, μπορεί να διακριωθεί ο ρόλος τους μέσα σ' αυτήν, εντοπίζονται συγγένειες και παρακολουθείται η διαδρομή κάποιων οικογενειών με συμμαχίες και οικονομικές δραστηριότητες. Ωστόσο, η ίδια δυσκολία που εμφανίζεται στα τοπωνύμια υπάρχει κι εδώ. Έτσι, πάλι η συνδρομή των ελληνικών εγγράφων αποβαίνει πολύ βοηθητική. Μια πρόσθετη βοήθεια για τον ερευνητή της θασίτικης προσωπογραφίας είναι τα ονόματα των μαρτύρων, που βρίσκονται στο τέλος των ιεροδικαστικών εγγράφων. Τα πρόσωπα αυτά με τους τίτλους τους μπορούν να διαφωτίσουν βασικά θέματα της τοπικής ιστορίας. Στη συνέχεια θα προσπαθήσω να ομαδοποιήσω σε θεματικές κατηγορίες το διάσπαρτο αρχειακό υλικό που μελέτησα.

Η κοινοτική οργάνωση είναι ένα βασικό θέμα που δε θα περίμενε κανείς να διαλευκανθεί μέσα από τα οθωμανικά έγγραφα. Ωστόσο, κάποιες νύξεις μας βοηθούν να συμπληρώσουμε πληροφορίες που μας είναι ήδη γνωστές από αλλού⁵. Αν εξαι-

4. Η δυσκολία εντείνεται λόγω της κατά το μάλλον ή ήττον άγνοιας της ελληνικής γλώσσας από τους Τούρκους συντάκτες των εγγράφων.

5. Για την κοινοτική οργάνωση της Θάσου βλ. Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Θάσου (1453-1912)*, Θεσσαλονίκη 1984, 49 και 57-58. Ε. Κούγκου, «Ο θεσμός της αυτοδιοικήσεως στη Θάσο κατά την Τουρκοκρατία», *Θασιακά*, 7 (1990-1991), 45-50. Βλ. την ένταξη της Θάσου σε μια τυπολογία κοινοτήτων του ελληνικού χώρου στο: Γ.Δ. Κοντογώργης, *Κοινωνική δυναμική και πολιτική αυτοδιοίκηση. Οι ελληνικές κοινότητες της τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1982, 122-136.

ρέσει κανείς την ύπαρξη κάποιων γνωστών από τη μεταγενέστερη ιστορία της Θάσου ονομάτων, η παρουσία συγκεκριμένων προσώπων στα έγγραφα υπονιψάζει τον ερευνητή για μια κοινωνική διαστρωμάτωση μέσα στο νησί και σε κάθε χωριό του χωριστά. Ένα δεύτερο στοιχείο είναι η ορολογία, με άλλα λόγια οι τίτλοι που συνοδεύουν το βαφτιστικό όνομα κάποιων χριστιανών. Τέλος, η συχνή παρουσία των ίδιων προσώπων ως μαρτύρων μας προϋδεάζει για τον ηγετικό τους ρόλο στην τοπική κοινωνία. Παραθέτω ορισμένα παραδείγματα:

Σε μια διαφορά μεταξύ ενός αγιορείτικου μοναστηριού και κάποιων κατοίκων του χωριού Μαριών, κλήθηκαν να δώσουν λύση με μαρτυρία δύο χριστιανοί του Νεόκαστρου (Yenihisar), από τους οποίους ο ένας έφερε τον τίτλο «κοτζά»⁶. Είναι λογικό να συμπεράνουμε ότι τα δύο πρόσωπα ήταν πιθανόν οι κοινοτικοί άρχοντες του χωριού, αφενός λόγω του τίτλου του ενός και αφετέρου λόγω του ρόλου τους στη συγκεκριμένη υπόθεση. Οκτώ χρόνια αργότερα, σε μια άλλη διαμφισβήτηση μεταξύ δύο κατοίκων των Μαριών, έδωσαν τη λύση με μαρτυρία τους άλλοι δύο συγχωριανοί τους, από τους οποίους ο ένας είχε επίσης τον τίτλο «κοτζά». Με τον ίδιο τίτλο υπογράφει ως μάρτυρας του εγγράφου ένας άλλος χριστιανός⁷.

Το ενδιαφέρον σε μια υπόθεση θανάτου κατοίκου του Θεολόγου το 1776 είναι ότι από τα πρόσωπα που εκπροσωπούσαν το χωριό στη δίκη, τα δύο έφεραν τον τίτλο του «κοτζάμπαση». Ο ένας μάλιστα από αυτούς ανήκε σε γνωστή οικογένεια του χωριού, την οικογένεια Μεταξά⁸. Στην εκδίκαση μιας χρονίζουσας υπόθεσης μεταξύ ενός χριστιανού των Μαριών κι ενός Καβαλιώτη μουσουλμάνου, υπέγραψαν ως εκπρόσωποι των κατοίκων του χωριού δύο με τον τίτλο «κοτζά» και ένας με τον τίτλο «προεστός»⁹. Ενδιαφέρον αποτελεί η χρήση ενός καθαρά ελληνικού τίτλου σε οθωμανικό έγγραφο, αλλά ακόμη πιο ενδιαφέρουσα είναι η σχέση ανάμεσα στους δύο τίτλους. Ποιος ήταν ο ανώτερος ιεραρχικά; Υπήρχε μια διαφοροποίηση στις λειτουργίες που επιτελούσε ο καθένας;

Όταν το 1793 εκδικάστηκε υπόθεση φόνου αξιωματούχου του τοπικού βοεβόδα από δύο χριστιανούς του νησιού, παραβρέθηκαν στη δίκη εκπρόσωποι από κάθε χωριό (Κακή Ράχη, Λιμένας, Νεόκαστρο και Θεολόγος), ενώ μάρτυρες ήταν «προεστοί» της Ποταμιάς, του Βουλγάρου (δύο), των Μαριών και του Σωτήρος¹⁰. Σ' αυ-

6. Χοτζέτι, 21 Şevval 1121/24.12.1709. Τα ονόματα των χριστιανών ήταν koca Laşko και LVDV (:).

7. Χοτζέτι, 20 Cemaziyülahir 1129/1.6.1717. Τα ονόματα των χριστιανών ήταν koca Dimitri και ΜΥΚΤΑ, ενώ του μάρτυρα Παπαγιάννης.

8. Χοτζέτι, 4 Rebiyülahir 1193/21.4.1779. Ο Μεταξάς, μάλιστα, ονομαζόταν «Μικρός» σ' αντίθεση με τον «Μεγάλο», ο οποίος επίσης υπέγραφε, αλλά χωρίς τίτλο. Ο άλλος «κοτζάμπασης» λεγόταν Γιάννης Βογιατζής.

9. Χοτζέτι, 4 Muharrem 1194/5.2.1780. Ο «προεστός» λεγόταν Νικόλας και οι δύο «κοτζά» Ρήγας και Γιαννάκης.

10. Χοτζέτι, 3 Zilkade 1207/12.6.1793.

τό το έγγραφο έχουμε επίσης μια παράλληλη χρήση των δύο τίτλων, αφού κάποιοι από τους εκπροσώπους των χωριών έφεραν τον τίτλο «κοτζά». Τέλος, η συνύπαρξη –και ταυτόχρονα η διαφορετική λειτουργία– των δύο τίτλων εμφανίζεται σε επιστολή του εκπροσώπου του Μεχμέτ Αλή πασά σχετικά με τη λύση διαφοράς ανάμεσα σε δύο μουσουλμάνους αξιωματούχους. Επειδή το θέμα αφορούσε όλο το νησί, ο «βεκίλης» απευθύνεται στους «προεστούς» και «κοτζαμπάσηδες» της Θάσου¹¹. Προς το παρόν δεν μπορούμε να υποστηρίξουμε τίποτε περισσότερο από την υπόθεση ότι «προεστός» και «κοτζά» ήταν δύο τίτλοι με διαφορετικές λειτουργίες ή ισχύ στην θασίτικη κοινωνία του 18ου αι.

Το πιο ενδιαφέρον, όμως, έγγραφο σχετικά με την κοινοτική οργάνωση είναι ένα χοτζέτι του 1779, με το οποίο ο κάτοικος του Θεολόγου Μεταξάς του Δημητρίου διορίζεται «κοτζάμπασης» του νησιού¹². Ενώπιον, λοιπόν, του εκτελούντος χρέη ιεροδίκη Θάσου εμφανίστηκαν διάφορα πρόσωπα –που δεν αναφέρεται αν αντιπροσωπεύουν όλα τα χωριά του νησιού– και επέλεξαν¹³ τον Μεταξά Δημητρίου για τη θέση του κοτζάμπαση του νησιού, εκτιμώντας την ορθή του γνώμη και κρίση. Ο Μεταξάς θα εκπροσωπεί τους χριστιανούς έναντι των οθωμανικών αρχών και θα είναι υπεύθυνος για τη συλλογή και πληρωμή των εξόδων των οθωμανών αξιωματούχων στο νησί. Στο τέλος κάθε χρόνου θα πληρώνει 350 γρόσια ως αντίτιμο της θέσης που του παραχωρήθηκε από την οθωμανική διοίκηση.

Αποδεικνύεται, συνεπώς, και μ' αυτή την πηγή ότι ανεξάρτητα από τους κοινοτικούς άρχοντες σε επίπεδο χωριού, επιλεγόταν κάποιο πρόσωπο ως «κοτζάμπασης» ήδη από τον 18ο αι., το οποίο εκπροσωπούσε τους χριστιανούς του νησιού στην οθωμανική διοίκηση με κύρια λειτουργία την είσπραξη φόρων. Το ότι το συγκεκριμένο πρόσωπο προέρχεται από μια εξέχουσα οικογένεια του Θεολόγου (ίσως είναι ο γενάρχης της) μας κάνει να υποθέσουμε ότι η θέση του «κοτζάμπαση» ήταν υπόθεση κάποιων πλούσιων οικογενειών. Τα στοιχεία, δηλαδή, που έχουν ήδη επισημανθεί για την κοινοτική οργάνωση του νησιού επιβεβαιώνονται και από το έγγραφο αυτό¹⁴.

11. Tezkere, 3 Cemaziyyilevvel 1237/26.1.1822.

12. Χοτζέτι, 1. Cemaziyyilevvel 1193/17.5.1779. Η φθορά στη δεξιά πλευρά του εγγράφου δεν επιτρέπει την ανάγνωσή του και την πλήρη μεταγραφή του. Ακριβώς λόγω της σπουδαιότητάς του και της πολυχρησίας του υποθέτω ότι βρίσκεται σε άσχημη κατάσταση.

13. Το γήμα που χρησιμοποιείται από τον ιεροδίκη είναι το *nasib* (διορίζω), γιατί αυτό ουσιαστικά έκανε η οθωμανική εξουσία. Θα ήταν ενδιαφέρον αν γνωρίζαμε τη διαδικασία επιλογής του «κοτζάμπαση» και το κατά πόσο ήταν μια εκλογή ή μια απλή επιλογή από ένα περιορισμένο σώμα πλούσιων κατοίκων.

14. *Βακαλόπουλος*, Ιστορία της Θάσου, ό.π., 56-57. Αρκετά μεταγενέστερα, σε χοτζέτι της 21 Rebiyülahir 1252/5.8.1836 με αφορμή την αντιδικία ανάμεσα σε δύο συνοικίες στο χωριό Καζαβίτι υπογράφουν οι τσορμπατζήδες των χωριών Λιμένα, Κακή Ράχης, Θεολόγου, Μαριών και Βουλγάρου. Η κοινοτική οργάνωση είχε αποκραυγαλλωθεί.

Το θέμα της κοινοτικής οργάνωσης, πέρα από το θεσμό των κοινοτικών αρχόντων, περιλαμβάνει κι άλλες παραμέτρους, οι οποίες τεκμαίρονται από τα παρόντα έγγραφα. Έτσι, το 1791 ο βοεβόδας του νησιού δίνει άδεια νομής και κατοχής ενός χειμαδιού στον Θεολόγο, το οποίο θα νέμεται όλη η κοινότητα του χωριού¹⁵. Με τεσκερέ του 1810 και έναν άλλον αχρονολόγητο –αλλά της ίδιας εποχής– η κοινότητα των Μαριών συλλογικά απευθύνεται στον βοεβόδα του νησιού και λαμβάνει άδεια να επισκευάσει αρχικά την παλιά εκκλησία του χωριού –της οποίας είχε καταπέσει η θύρα και η οροφή– και στη συνέχεια την εκκλησία που βρισκόταν στη θέση Αχλάδι¹⁶. Στο ένα μάλιστα από τα δύο έγγραφα μαθαίνουμε κάποια ενδιαφέροντα στοιχεία για το γεγονός. Οι χωρικοί αναφέρουν αρχικά ότι τα έσοδα του χωριού τους προέρχονται αποκλειστικά από τα ελαιόδεντρα και ότι τώρα βρίσκονται χρεωμένοι. Επειδή η εκκλησία τους είχε ερειπωθεί και δεν μπορούσαν να τελέσουν τις ακολουθίες τους, είχαν απευθυνθεί στον ίδιο τον καπουδάν πασά για να τους δώσει άδεια για την ανακαίνιση, προβάλλοντας ως απειλή τον διασκορπισμό τους¹⁷. Έτσι στάλθηκε διάταγμα στον βοεβόδα του νησιού για να δοθεί η άδεια της ανακαίνισης. Από το περιστατικό αυτό συμπεραίνεται μια ισχυρή πρωτοβουλία της κοινότητας για την ικανοποίηση των λατρευτικών της αναγκών.

Ένα τελευταίο έγγραφο μας εισάγει σε μια βασική οικονομική λειτουργία των κοινοτήτων κατά την οθωμανική περίοδο. Το 1750 ο καδής Θάσου ενημερώνει τον βοεβόδα του νησιού για την έκδοση ενός φιρμανιού και για την εφαρμογή του¹⁸. Σύμφωνα, λοιπόν, μ' αυτό, οι κάτοικοι των Μαριών είχαν δανειστεί από τον μίμμη της Καβάλας Αχμέτ εφέντη ένα ποσό ύψους 200 γροσίων και είχαν συμφωνήσει να το εξοφλήσουν σε δόσεις με επιτόκιο 20%. Ωστόσο, οι εισπράκτορες του δανειστή ζητούσαν μεγαλύτερο ποσό για κάθε δόση, κάτι που προκάλεσε την αντίδραση των χριστιανών κατοίκων του νησιού. Το φιρμάνι τους δικαιώνει και διατάζει την τήρηση των αρχικά συμφωνηθέντων δόσεων.

Το έγγραφο είναι ενδιαφέρον από πολλές απόψεις. Μας πληροφορεί για τον δανειστικό κύκλο, στον οποίο είχαν περιπέσει πολλές αγροτικές κοινότητες στον ελ-

15. Tapu zabt temessüki, 3 Şaban 1205/7.4.1791.

16. Tezkere, 15 Muharrem 1225/20.2.1810. Το οπισθόφυλλο του εγγράφου δίνει την ημερομηνία 5 Μαΐου 1834 και μας λέει ότι αναφέρεται στο ναό του Αγ. Γεωργίου. Το αχρονολόγητο έγγραφο έχει στο οπισθόφυλλο την ημερομηνία 23 Απριλίου 1813 και αναφέρεται στο ναό της Παναγίας στο Αχλάδι και δίνει τις διαστάσεις του (που δεν υπάρχουν στο έγγραφο): μήκος 22 πήχεις [16,5 μ.], πλάτος 10 [7,5 μ.] και ύψος 6 [4,5 μ.]. Έχει επίσης δύο πόρτες, ένα προαύλιο χώρο (χαγιάτι) και τρία παράθυρα.

17. Η απειλή του διασκορπισμού ήταν το ισχυρότερο διαπραγματευτικό μέσο των χωρικών έναντι της οθωμανικής εξουσίας. Βλ. σχετικά *L. Darling, Revenue-Raising and Legitimacy. Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire, 1560-1660*, Leiden 1996, 290-291.

18. Mürasele, 1 Rebiyülevvel 1163/8.2.1750.

ληνικό χώρο κατά την περίοδο αυτή¹⁹. Τα δάνεια αυτά συνάπτονταν συνήθως με δυσμενείς όρους –όπως φαίνεται από το επιτόκιο του εγγράφου– και αποπληρώνονταν κάτω από δυσχερείς συνθήκες. Οι δανειστές ήταν κυρίως μουσουλμάνοι, οι οποίοι συγκέντρωναν το απαραίτητο κεφάλαιο για να το επενδύσουν σε πιστωτικές επιχειρήσεις, ενώ η ταυτότητα του συγκεκριμένου δανειστή (ιμάμης) επιβεβαιώνει την ήδη γνωστή διάσταση της έντονης εμπλοκής μελών του ισλαμικού ιερατείου σε δανειοδοτικές ενέργειες²⁰. Οι συγκρούσεις που προέκυπταν απ' αυτή την κατάσταση έδιναν τη δυνατότητα στις χριστιανικές κοινότητες να προστατευτούν και η προσφυγή στην πρωτεύουσα ήταν ένα αρκετά αποτελεσματικό μέτρο για τη δικαίωσή τους.

Η τελευταία υπόθεση μας εισάγει σε μια άλλη θεματική ενότητα των εγγράφων μας, τη σχέση Θάσου-Καβάλας. Η στενή σχέση των δύο περιοχών εξηγείται άριστα τόσο από τη γεωγραφική τους θέση όσο και από τη διοικητική τους σχέση, αφού το νησί ανήκε στη δικαιοδοσία του μπέη της Καβάλας κατά την εξεταζόμενη εποχή²¹. Η τελευταία υπόθεση δανεισμού των Μαριών εισάγει την παράμετρο της αναζήτησης διαθέσιμων κεφαλαίων για δανεισμό. Με άλλα λόγια, η Καβάλα λειτουργούσε –καθότι μεγαλύτερο οικονομικό κέντρο από τη Θάσο– ως μεγάλη αγορά χρήματος για τις δανειοληπτικές ανάγκες του νησιού. Η στενή οικονομική σχέση των δύο περιοχών τεκμαίρεται και από ένα χοτζέτι του 1776. Πρόκειται για την περίπτωση ενός Θασίτη, ο οποίος είχε πάει στην Καβάλα για εμπορικές υποθέσεις και χτυπήθηκε από Καβαλιώτες ληστές²². Η επόμενη χρονολογικά υπόθεση οδηγεί προς την ίδια κατεύθυνση. Από δύο έγγραφα του 1776 και 1780 πληροφορούμαστε για μια χρονίζουσα υπόθεση ανάμεσα σ' έναν κάτοικο των Μαριών και έναν μουσουλμάνο Καβαλιώτη²³. Πρόκειται για χρήματα που υποτίθεται (;) ότι είχε πάρει (δανειστεί;) από τον πατέρα του δεύτερου ο πεθερός του πρώτου πριν από επτά χρόνια και στη συνέχεια ο μουσουλμάνος διάδικος (Χουσεΐν) είχε απειλήσει τον χριστιανό (Φυλαχτό) για να του τα επιστρέψει. Τότε ο χριστιανός αναγκάστηκε να του παραχωρή-

19. Σύμφωνα με τον Γ.Δ. Κοντογιώργη, Κοινωνική δυναμική και πολιτική αυτοδιοίκηση, ό.π., 86-100, υπάρχουν τρεις αιτίες που οδηγούν τις κοινότητες σε δανεισμό: α) μικρή παραγωγή από καιρικές συνθήκες, β) αύξηση φορολογικής επιβάρυνσης, γ) καταπιέσεις οθωμανών αξιωματούχων. Στην περίπτωση των Μαριών πιθανώς ισχύει ο πρώτος λόγος. Για τις οικονομικές λειτουργίες των κοινοτήτων βλ. και Σ. Ι. Ασδραχάς, Οικονομία και νοοτροπίες, Αθήνα 1988, 135-136.

20. Θυμίζω τις πιστωτικές λειτουργίες των μουσουλμανικών βακουφιών (βλ. J. Mandaville, "Usurious piety: the Cash Waqf Controversy in the Ottoman Empire", International Journal of Middle East Studies 10 [1979] 289-308).

21. Βακαλόπουλος, Ιστορία της Θάσου, ό.π., 36.

22. Χοτζέτι, 5 Rehiyülevvel 1190/24.4.1776. Δεν κατονομάζονται οι ληστές, ούτε καν το θρήσκευμά τους.

23. Χοτζέτι 5 Rehiyülevvel 1190/24.4.1776 και 29 Muharrem 1194/5.2.1780.

σει κάποιες ρίζες ελιές, ενώ ο Χουσεΐν είχε πιέσει έναν άλλο χριστιανό να συντάξει έγγραφο στα ελληνικά για την πράξη. Ανεξάρτητα από το έγκυρο ή την αιτία της υπόθεσης, εδώ ενδιαφέρει αυτή η έντονη οικονομική δοσοληψία ανάμεσα στα δύο μέρη. Μπορούμε, μάλιστα, να στηρίξουμε την υπόθεση ότι οι χριστιανοί της Θάσου δανείζονταν κατά κύριο λόγο από μουσουλμάνους της Καβάλας, για τον λόγο που προαναφέρθηκε. Τέλος, το 1843 δύο μουσουλμάνοι της Καβάλας πουλάνε ένα χειμαδιό κοντά στο χωριό Βουλγάρο σ' ένα χριστιανό του Λιμένα²⁴. Η κατοχή περιουσίας από Καβαλιώτες στο νησί είναι άλλη μια διάσταση στο οικονομικό πλέγμα σχέσεων πόλης και νησιού. Η σχέση αυτή μπορεί να συγκριθεί με άλλα παραδείγματα από την ελληνική χερσόνησο για να εξαχθεί ένα γενικότερο συμπέρασμα. Η υπόθεσή μας είναι η εξής: ένας αστικός χώρος με πλειονότητα μουσουλμανική²⁵ συνήθως ταυτίζεται με το διοικητικό κέντρο της περιοχής. Αυτό του δίνει ευκαιρίες για να ξελιχθεί και σε οικονομικό κέντρο ή τουλάχιστον να αποτελέσει πόλο συγκέντρωσης χρηματικού αποθέματος. Οι διοικητικά εξαρτώμενες απ' αυτόν τον αστικό χώρο αγροτικές κοινότητες εξαρτώνται έτσι και οικονομικά. Αν το επικρατούν θρησκευμα σ' έναν οικιστικό ιστό καθορίζει τη θέση του μέσα στον γενικότερο διοικητικό μηχανισμό μιας περιοχής, την ίδια θέση καταλαμβάνει και στον κοινωνικο-οικονομικό χώρο της²⁶.

Εκτός από αυτές τις θεματικές ενότητες, τα υπόλοιπα έγγραφα αφορούν παραχωρήσεις τίτλων ιδιοκτησίας²⁷, μεταβιβάσεις²⁸, πωλήσεις ακινήτων²⁹, διαθέσεις περιουσιών³⁰, καταπατήσεις ή γενικότερα διαμφισβητήσεις γαιών³¹ και ποικίλες άδειες³². Η θεματική αυτή μας δίνει και μια εικόνα του εύρους των αρμοδιοτήτων των

24. Χοτζέτι, 3 Rebiyülahir 1259/3.5.1843.

25. Για τη μουσουλμανική πλειονότητα της Καβάλας κατά τον 18ο αι. και μάλιστα σε συντριπτικό βαθμό, βλ. Α. Στεφανίδου, Η πόλη-λίμάνι της Καβάλας κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Πολεοδομική διερεύνηση (1391-1912), ανέκδοτη διδ. διατριβή, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 1991, 77-82.

26. Αυτή η υπόθεση εργασίας δεν περιλαμβάνει περιοχές με αποκλειστικά χριστιανικό πληθυσμό, ούτε περιοχές με διεθνούς εμβέλειας οικονομική ζωή. Στις πρώτες (όπως για παράδειγμα στις Κινάδες) εύκολα εννοείται ότι δεν τίθεται θέμα θρησκευτικής προτεραιότητας. Στη δεύτερη (όπως στην περιοχή Σμύρνης) παίζουν κι άλλοι παράγοντες ρόλο, όπως το πλέγμα του διεθνούς εμπορίου, που περιπλέκουν το σχήμα.

27. Tezkere, 15 Rebiyülahir 1112/29.9.1700. Teskere, 11 Şevval 1172/7.6.1759. İzin Tezkeresi, 1195/28.12.1780-16.12.1781 (ίδιο περιεχόμενο το: Huruf, 1195/28.12.1780-16.12.1781). Tapu Temessüki 3 Şaban 1205/7.4.1791. Huruf, 1240/26.8.1824-15.8.1825.

28. Vesika, 1 Safer 1207/18.9.1792.

29. Χοτζέτι, 24 Muharrem 1156/20.3.1743· χοτζέτι, 3 Rebiyülahir 1259/3.5.1843.

30. Μουρσελές, 26 Zilhicce 1162/7.12.1749. Tapu Tezkeresi, 1200/4.11.1785-23.10.1786. Zabtname, 1230/14.12.1814-2.12.1815.

31. Χοτζέτι, 21 Şevval 1121/24.12.1709. Χοτζέτι, 20 Cemaziyülahir 1129/1.6.1717.

32. Zabt Temessüki, 1207/19.8.1792-8.8.1793. Tezkere, 15 Muharrem 1225/20.2.1810 και ένας αγρο-νολόγητος.

δύο αξιωματούχων της οθωμανικής εξουσίας στο νησί, του καδή και του βοεβόδα. Αν για τον καδή οι αρμοδιότητες είναι αυστηρά καθορισμένες σ' όλη την οθωμανική επικράτεια, για τον βοεβόδα οι αρμοδιότητές του καθορίζονταν λίγο ως πολύ διαφορετικά σε κάθε τόπο. Στη Θάσο φαίνεται ότι ήταν ο εκπρόσωπος του καπουδάν πασά, στον οποίο το τιμάριο (χάσι) ανήκε το νησί. Έτσι, είχε την ευθύνη όλων των αλλαγών στο γαιοκτητικό καθεστώς του νησιού και άρα ήταν υπεύθυνος για την έκδοση των απαραίτητων πιστοποιητικών που θα κατοχύρωναν τους εμπλεκόμενους σε μια πράξη αλλαγής ιδιοκτησιακού καθεστώτος. Η θητεία τους δε μας είναι γνωστή. Στις υπογραφές των εγγράφων βλέπουμε να επαναλαμβάνονται κάποια ονόματα, πράγμα που μας κάνει να υποθέσουμε ότι οι βοεβόδες εναλλάσσονταν στο πόστο ή παρέμεναν για μεγαλύτερο του ενός έτους χρονικό διάστημα. Από τα ονόματα των μουσουλμάνων που συναντούμε στα έγγραφα και εκτός από τους δηλωμένους Καβαλιώτες, οι υπόλοιποι είχαν συχνά στρατιωτικό τίτλο (sekban, beşe), στοιχείο που μας οδηγεί στην υπόθεση ότι προέρχονταν από την τοπική φρουρά. Για τους υπόλοιπους σημειώνουμε το μεγάλο «αποθεματικό» μουσουλμάνων που διέθετε η Καβάλα και στις οποίες τους κατοίκους μπορούμε να συγκαταλέξουμε κάποια ονόματα μουσουλμάνων που συναντούμε στα έγγραφα³³.

Η ζωή, όμως, της θασίτικης κοινωνίας δεν ακολουθούσε μια ευθύγραμμη, μονότονη, αργόσυρτη πορεία, αλλά παρουσίαζε και στιγμές έντασης³⁴. Στα έγγραφά μας υπάρχουν δύο τεκμήρια για ληστρική δραστηριότητα των κατοίκων του νησιού. Η εμπλοκή του με την πειρατεία ίσως έχει να κάνει με τέτοιου είδους συμπεριφορές. Από χοτζέτι του 1793 πληροφορούμαστε για τη δραστηριότητα δύο Θασιτών, ενός Κωνσταντή από την Κακή Ράχη και ενός Παναγιώτη από τον Θεολόγο³⁵. Αυτοί επιδίδονταν από καιρό σε ληστρική δραστηριότητα και είχαν καταδικαστεί στο παρελθόν σε υπηρεσία στις γαλέρες με τη σύμφωνη γνώμη των κατοίκων του νησιού. Στο χοτζέτι αναφέρεται ότι κατά τη διάρκεια της καθορισμένης περιόδου του καδή και του βοεβόδα στο νησί, αυτοί οι δυο –που είχαν εν τω μεταξύ εκτίσει την ποινή τους– επιτέθηκαν σ' έναν αξιωματικό (sekban) της συνοδείας του βοεβόδα, στην τοποθεσία Παλιοχώρι, τον χτύπησαν με πέτρες και με κλαδιά δέντρων και τον σκότωσαν. Ο Κωνσταντής συνελήφθη και ομολόγησε την πράξη μαζί με τον συνεργό του Παναγιώτη.

Πέντε χρόνια αργότερα το καράβι του καπετάνιου Veli (Βελή) από τη Φώκαια της Μικράς Ασίας προσάραξε λόγω θαλασσοταραχής στις ακτές του Θεολόγου. Το εμπόρευσμά του (αλάτι και διάφορα εργαλεία) λεηλατήθηκε από αγνώστους. Με το

33. Σε χοτζέτι του 1793 υπογράφουν δύο μουσουλμάνοι, που δηλώνουν κάτοικοι Καβάλας.

34. Δεν αναφέρομαι, βέβαια, μόνο στις πολεμικές συγκρούσεις των βενετοτουρκικών ή ρωσοτουρκικών πολέμων ή και της ελληνικής επανάστασης.

35. Χοτζέτι, 3 Zilkade 1207/12.6.1793.

παραπάνω έγγραφο απαλλάσσονται οι κάτοικοι του Θεολόγου από οποιαδήποτε κατηγορία³⁶. Δε γνωρίζουμε ούτε το ακριβές εμπόρευμα του πλοίου ούτε τη διαδρομή του, προκειμένου να σκιαγραφήσουμε την οικονομική σημασία του εγχειρήματος. Η παρουσία, πάντως, πλοίων στη Θάσο, προερχόμενων από το Ανατολικό Αιγαίο τεκμαίρεται και από άλλες πηγές³⁷. Πιθανώς ήταν συχνό φαινόμενο η αναγκαστική προσάραξη εμπορικών πλοίων στη Θάσο και κάποιοι από τους κατοίκους είχαν επιδοθεί σε ληστρική δραστηριότητα που είχε ως αντικείμενο τη λεηλασία τέτοιων φορτίων. Παρόμοια περιστατικά με περισσότερες πληροφορίες μπορούν να παράσχουν στοιχεία όχι μόνο για πτυχές της οικονομικής δραστηριότητας αλλά και της κοινωνικής διαστρωμάτωσης και συμπεριφοράς στο νησί.

Ολοκληρώνοντας τη σύντομη παρουσίασή μας επισημαίνουμε τον πλούτο των πληροφοριών που μπορούν να εξαχθούν από τα οθωμανικά έγγραφα για ποικίλες πλευρές της κοινωνικο-οικονομικής ζωής της Θάσου. Ωστόσο, αυτές οι πληροφορίες απαιτούν τη συνδρομή των ελληνικών εγγράφων ή άλλων πηγών (περιηγητικά κείμενα, εκθέσεις δυτικών εμπορικών πρακτορείων κτλ.) για να συμπληρώσουν τα κενά. Η αποσπασματικότητα είναι ένα από τα δυσκολότερα εμπόδια για τον μελετητή της οθωμανικής περιόδου της ελληνικής ιστορίας.

36. Χοτζέτι, <24> Şevval 1212/<30>.3.1798. Στο οπισθόφυλλο λέγεται ότι το καΐκι προσάραξε στα «κιωνηα». Το τοπωνύμιο «Κιόνια» υπάρχει και σήμερα.

37. V. Demetriades, "Piracy and Mount Athos", στο: E. A. Zachariadou (ed.), *The Kapudan Pasha. His Office and His Domain*, Ρέθυμνο 2002, 355. Πρόκειται για υπόθεση πειρατείας (κατά το 1658) ενός μουσουλμανικού πλοίου από τη Χίο που πήγαινε στη Λήμνο και αναγκάστηκε να προσαράξει στη Θάσο, όπου δηώθηκε από «Φράγκους» πειρατές. Τον 17ο αι. η Θάσος ήταν σημείο ανάπαυσης μουσουλμάνων και φράγκων πειρατών (Α. Κραντονέλλη, *Ιστορία της πειρατείας στους μέσους χρόνους της Τουρκοκρατίας*, 1538-1699, Αθήνα 1991, 269). Γενικότερα για την πειρατεία στη Θάσο αυτή την εποχή βλ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Θάσου*, ό.π., 44-48.